

Сатыбалдиева Чыныхан Топчубаевна
**КЫРГЫЗДАРДЫН САЛТТУУ КИЛЕМ ЖАНА КИЛЕМ БУЮМДАРЫНДАГЫ
ЭТНОМАДАНИЙ АСПЕКТИЛЕРИНИН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ**
Сатыбалдиева Чыныхан Топчубаевна
**ОТРАЖЕНИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ АСПЕКТОВ В ТРАДИЦИОННЫХ КОВРАХ И
КОВРОВЫХ ИЗДЕЛИЯХ КЫРГЫЗОВ**
Satybaldieva Chynykhan Topchibaevna
**REFLECTION OF ETHNO-CULTURAL ASPECTS AND TRADITIONAL CARPETS
AND CARPETS OF KYRGYZ**

УДК. 94(575) (04)

Аннотация. Бул илимий макалада салттуу килем токуу өнөрү бир нече кылымдардагы кыргыздардын этномаданиятын чагылдырган декоративдик искусствонун бир түрү экендиги аныкталды. Килем токуучулуктун өнүгүшүнө көчмөндөрдүн экономикасынын айрым өзгөчөлүктөрү өз таасирин тийгизген. Ал эми жер иштетүүчүлөрдүн килем токуу менен алектенип калышына жердин начар абалы, суунун жетишпей кургакчылык болгон учурда дыйкандардын бир кыйла бөлүгү киреше издеп белгилүү бир кол өнөрчүлүк менен алектенүүгө аргасыз болгон. Килем токуучулуктун өнүгүшүнө аялдардын айыл чарба иштериндеги эмгегинин мүнөзү таасир эткен. Бул учурда кыргыз кыз-келиндери килем жана килем буюмдарын токууга көбүрөөк көңүл бурууга мүмкүнчүлүк алды. Кыргыздар көп убакытка чейин килемдерди сатыкка өндүргөн эмес. Ошондой эле изилдөөчүлөр кыргыздарды килем өндүрүшүнүн пайда болушуна кийиз өндүрүшү мурда болгон деп эсептешет. Андан кийин күнүмдүк колдонууда түксүз, жөнөкөй, кийинчерээк гана түктүү кол менен токулган килемдер пайда болгондугу аныкталды.

Ачык сөздөр: Кыргыздар, түктүү килем, араби килем, килем буюмдары, этномаданият, салт, чарба

Аннотация. В данной научной статье определено, что традиционное искусство ковроткачества является видом декоративного искусства, отражающим этнокультуру кыргызов нескольких столетий. На развитие ковроткачества повлияли некоторые особенности хозяйства кочевников. Однако плохое состояние земли и недостаток воды заставили земледельцев заняться ковроткачеством, и значительная часть земледельцев была вынуждена заниматься некоторыми ремеслами в поисках дохода. На развитие ковроткачества повлиял характер женского труда в сельском хозяйстве. По этому случаю кыргызские женщины получили возможность уделить больше внимания ткачеству ковров и ковровых изделий. Кыргызы долгое время не производили ковры на продажу. Также исследователи полагают, что кыргызское войлочное производство предшествовало появлению коврового производства. После этого выяснилось, что в быту только появились простые, безворсовые ковры ручной работы с ворсом.

Ключевые слова: кыргызы, ворсовый ковер, ковер араби, ковровые изделия, этнокультура, традиция, хозяйство

Abstract. In this scientific article, it is determined that the traditional art of carpet weaving is a type of decorative art that reflects the Kyrgyz ethnoculture of several centuries. Some features of the nomadic economy were influenced by the development of carpeting. However, the poor condition of the land and the lack of water forced the farmers to engage in carpet weaving, and a significant part of the farmers were forced to engage in some crafts in search of income. The development of carpeting has a positive character for women's work in agriculture. On this occasion, Kyrgyz women got the opportunity to pay more attention to the weaving of carpets and carpet products. Kyrgyz has been producing carpets for sale for a long time. Also, researchers believe that Kyrgyz felt production preceded the appearance of carpet production. After that, it turned out that in the end only simple, pile-free handmade carpets with pile appeared.

Keywords: *Kyrgyz, pile carpet, Arabic carpet, carpet products, ethnoculture, tradition, economy*

Кирешүү. Килем токуу өнөрү Кыргызстандын түштүк аймактарында гана мыкты өнүккөн. А.А.Семенов Амударыянын жана Вахштын жээктеринде жашаган кыргыз-өзбек «катаган» уруусунун килемдерин жасагандыгын эскерет. Бул жерде токулган килемдер менен катар уникалдуу жылмакай, түксүз килемдер – араби килеми жана араби килемин токуу техникасы менен майда килем буюмдарынын ар кандай түрлөрү жасалган.

Учурда Кыргызстанда токулган колго жасалган түктүү жана түксүз килемдер дүйнө жүзү боюнча чоң суроо-талапка ээ.

Салттуу ыкма менен токулган килем жана килем буюмдарына куржун, чабадан (чавадан), торбо, артаил, ат жабуу (дикак), желдик жана башкалар кирет. Бул килем буюмдар кыргыздарда күнүмдүк-турмуш тиричиликке буюмдун гана кызматын аткарабайт. Алардын ар бирини кооздук жана турмуштук мааниси терең жана кенен. Килем буюмдары кыз узатуудагы септердин өзөгүн түзүп, сакралдык жана ыйык, аруу тилектеги мааниге ээ. Демек, бекем, бышык кооз жасалган килем буюмдары түштүк кыргыздарынын үй-бүлөсүндө, жалпы эле коомчулукта баасы жогору турган. Кыргыздарда өтө жогору бааланган буюмдары эң биринчи иретте эркек балдарга, кыздарга да арналып токулган. Кыргыздарда килемдер кыздын себинин ажырагыс бөлүгүн түзөт. Адат боюнча, кыз күйөөсүнүн үйүнө келгенде боз үйдү ичинен жасалгалаш керек болчу. Кыздарына сеп катары энелер үчтөн кем эмес килем жасаш керек болчу, ошондуктан үйлөнүү тоюнун алдында кыргыздарда Орто Азиянын башка элдериндей эле колукту тараптагы чебер аялдар анын ичинде кыздын апасы, эжелери, жеңелери жана кээ бир учурда кыз өзү да кошо чогулуп килемдерди даярдашкан. Бул жерде кызга берилүүчү септин көлөмү жана эсеби, кыздын ата-энесинин жашоо шартына жараша болсо экинчи жагы кызга берилген калыңдын дагы көлөмүнө жараша болгон.

Ата-энелер тарабынан берилген килемдери жана токулган буюмдары жаштар үй-бүлө курганда, кыздар турмушка чыкканда эң керектүү буюм катары өзүнүн кызматын аткарган. Ата-энеден калган кымбат белек, аруу тилек, калоо болуп эсептелген. Бизге белгилүү болгондой кыздын себине кыргыздар баалуу деп эсептелген гана буюмдарын беришкен. Килем жана килем буюмдары үй-бүлө курган жаштардын турмушундагы маанилүү болгон жана баасы жогору “көзгө көрүнгөн” буюмдарынын бири болуп эсептелет. Кудасөөктөрдүн ортолугундагы алыш-бериш мамилелерин ичинде да килем жана килем буюмдары негизги орунду ээлеген жана руханий жана материалдык байлыктын жана баалуу мүлктүн бир түрүн түзгөн. Кудасөөктөрдүн ортосундагы мамилелердин кандайдыр денгээлде жогорулатып, жакындатып сый-урматын арттырган.

Кыргыздарда жогору баалаган килем буюмдары эң биринчи иретте уул балдарга, кыздарга да арналып токулган. Жаштар үй-бүлө курганда ата-энелер тарабынан милдеттүү түрдө килем жана токулган буюмдары кыздар турмушка чыкканда салт катары өзүнүн кызматын аткарган. Кыздардын себине кыргыздар эң баалуу гана буюмдарын беришкен. Килем жана килем буюмдары үй-бүлө курган жаштардын турмушундагы эң кымбат, баасы жогору көзгө көрүнгөн буюмдардын бири болуп эсептелген.

Үйлөнүү тойлорунда айрыкча кыз узатууда кыздын энеси турмушка чыгаарда кызына алына жараша сеп жасап берген, алардын эң маанилүүсү жана барктуусу токулган түктүү килем болуп саналган. Колунда бар үй-бүлөлөрдө салт боюнча кызга септин санын “тогуздап” беришкен [1.70]. Албетте, тогуз саны кыргыздар үчүн ыйык сан катары кабыл алынган. Мисалы, тогуз табак деп кызды төркүлөтүп барганда, кудалар алып баруучу каражаттардын жыйындысы. Анда бир түйүндө жалаң кийим-кеченин (сарпайлар) түрү, биринде таттуу-момпосуйлар, башкасында сасык-сусук жана атыр-упа деп отуруп, тогуздай табак жасалган. Биздин оюбузча, тогуз саны килемге да түшүрүлгөн, культтук түшүнүктөрдүн “тогуз кабат аалам”, “тогуз дөбө” сыяктуу кыргыздардын элдик билиминен жана руханий абалынан алынгандай. Келген келин төгөрөгү төп келишсин, эч нерседен кем болбосун деген түшүнүк менен жасалгаларды тогуздан беришкен [1-АТМ].

Кыз узатуу тоюнун соңунда боз үйдүн оң жагындагы колукту олтурган жайга тартылган көшөгөнүн артында эки жаштын жеңелери никелешкендер үчүн төшөк салуу

жөрөлгөсүн жасашкан. Бул жөрөлгөдө негизинен кыздын апасы берген септеги төшөнчүлөрдүн бүт баарын жерге калыңдатып саналган. Бул жөрөлгө эки жаштын жашоосунун мындан ары мыкты болуп, жылуу жумшак мамиледе, очор-бачар болуп, жашап кетишине шарт түзөт деп ишенишкен. Оболу, төшөнчүлөрдүн эң түбүнө кыздын энеси токуп берген, же токуп бере албаган болсо, буюртма берип токулган килемин ырымдап салышкан. Андан соң салынган килемдин үстүнө башка төшөнчүлөрдү салбай туруп, буудай жана башка дан оокаттарын сээп коюшкан. Буудай – үй-бүлөнүн негизин түзгөн байлык жана ырыскы болуп саналган. Бул ырым-жырымдын семиотикалык мааниси да өтө терең. Кыздын апасы килемди токуп жаткандагы энесинин мээрими ошол жасаган буюмдарда сакталып, кыз барган үйүнөн бактысын табууга, ал жерден агарып-көгөрүп бала- бакыралуу болууга өбөлгө түзөт деген ойдо болушкан. Ал тургай кыздын энеси берген буюмдар кызды ар кандай кыйынчылыктардан сактап турат деп ишенишкен [2-АТМ]. Чындыгында, эненин өз колу менен жасап берген буюмдар жана алардагы сакралдык мааниси бар орнаменттердин кээ бир түрлөрү кызын коргоп сактап турат деген ишеним болгон. Турмуш жолуна узатылган кыздын бөтөн үй-бүлөгө, али тааный элек чөйрөгө барып, батыраак көнүп кетишине таасирин тийгизген деп ишенишкен. Андан тышкары бул ырым-жырымдын негизги максаты келген келиндин кадамы ушул үйгө береке алып келсин жана бала-бакыралуу болуп, очор-бачар таттуу өмүр сүрсүн деген таризде тилек кылышкан.

Кызды кудалап келгенде, кыздын энеси тарабынан босогого адаттан тышкары көлөмү кичирээк болгон токулган килем салып, анын үстүнө ак түстөгү матаны кошо салып коюшкан, аны ичкилик урууларында “паяндос” деп аташкан. Паяндос – бул кызды алганы келген күйөө бала менен кудаларга өзүнчө салынуучу килем буюму. Паяндосту эч качан жалгыз өзүн салган эмес, дайыма килемдин үстүнө кошумча ачык түстөгү маталардан кошо салып коюшкан. Кудалардын баары ушул босогого салынган паяндосту басып кирип, андан соң сыйлуу орундарга жайгашып отурушкан. Кудалардын баары кирип болгон соң ал паяндосту жигиттин жакын жеңелеринин бири алууга акылуу болгон. Бул паяндос-килемди жеңелер атайын ошол жерге куда түшүп барган тараптын кыздарына б.а. кайын-синдилерине алып берип коёт. Бул да болсо ошол конок болуп барган кыз балдарга жеңелеринин сый-урматы болуп эсептелген. Паяндосту кыздар өздөрү эч качан эңилип алууга аракет кылган эмес. Бул кыз балдардын сый-урматын ордуна коюп, аларга тиешелүү болгон нарктуулукту сактап тургандыгынан кабар берген. Ал эми күйөөгө жана күйөө жолдоштору башка үйгө киргендигине байланыштуу аларга кирген үйдүн босогосуна да өзүнчө паяндос салынган, муну болсо жигиттин кичүү жеңелери өздөрүнө алышкан же өзүнөн улуу жеңелерине берип коюшкан [2-АТМ]. Бул каада Ош, Жалал-Абад, Баткен облустарында ушул күнгө дейре колдонулуп келген. Ушул эле паяндос кызды көчүрүп барганда да кыздын кайыненеси тарабынан кудаларга салынат.

Паяндос катары килем сала албаган үй-бүлөлөр, анын ордуна кымбат баалуу ак, кызыл мата, жоолук да салынган учурлар кездешкен, бул эми ошол үй-бүлөнүн социалдык абалына жараша болгон [1.71]. Азыркы күндө дагы деле жогоруда аталган салт күчүндө калып, аткарылып келе жатат. Учурда салттуу токулган килемдин кымбаттап сейрек токула баштаганынан кабар берет, аларды токуу азайып, солгундап бара жаткандыгына байланыштуу килемдердин фабрикада токулган, синтетикалык түрлөрү паяндос катары колдонулуп жатат [2-АТМ].

Үйдүн ээсинин жашоо деңгээлин, анын социалдык абалын үйдүн ичиндеги жыйылып турган жүктүн абалынан билишкен. Жыйылган жүктө ашыкча болгон килемдердин жайлануусу менен жүктүн көлөмү жана бийиктиги өскөн. Кыргыздар жайлоого бир жерден экинчи жерге көчкөндө көчүү жараянында төөлөрдүн жүгүнүн эң үстүнө килем жаап коюшкан [1.71].

Төөнүн баласы ботонун үстүнө да кооздук катары, андан кала берсе коргоочу катары токулган килемче жабылган. Бул килемчелер атайын ботолор үчүн токулган, анча чоң эмес көлөмгө ээ болуп тайлак килем деп аталган [1.71]. Бул көрүнүштөр төөнүн аздектелишин, кыргыздардын төөгө карата болгон тотемдик ишенимин да тастыктайт.

Чоң тойлордо килемдерди боз үйлөргө эле салбастан, бир боз үй менен экинчи боз үйлөрдүн аралыгына да төшөлүп салынган [1.70]. Бул көрүнүш тойго келген конокторду

сыйлоонун белгиси катары каралган. Аш тойлордо килем үйдүн көркү эле болбостон, ошол той болуп жаткан үйдүн ээсинин даража мансабын да көрсөтүп турган.

Кыргыздарда үй-бүлөлүк мамилелерде да килем баалуу мүлк катары каралган, аялы балалуу болбой көзү өтүп кетсе аны башка септерине кошуп аялдын атасына (төркүнүнө) жеткирилип берилген [2.78]. Ал эми аялы өз эрки менен күйөөсү менен ажырашуусу келсе ал эч кандай мүлккө ээ чыгалбай калган, бар себин кайын журтуна таштап, ыразычылыгын билдирип чыгып кетүүгө аргасыз болгон [3.41]. Андан тышкары кыргыздарда кыз бала атасынан сеп катары килем, кийиз, кийиттерди, энчини мүлк алган жана аны сөзсүз түрдө жаңы үй-бүлөсүнө өзү менен кошо ала кеткен (кыз бала турмушка узаганда) [3.45].

Кызга атасы тарабынан берилүүчү септин көлөмү кудасы тарабынан берилген калынына жараша болгон [2.78].

Кыргыздардын социалдашуу жүрүмүндөгү орчундуу орунду ээлеген бешик той жана баланы сүннөткө отургузуу (колун адалдоо) үчүн өткөрүлгөн шаан-шөкөттүү тойдо да килем анын ажырагыс бөлүгү болгон. Бешик той же жээнтеп тойдо жаңы төрөлгөн наристеге таенеси тарабынан бешик жана бешиктин астына төшөлүүчү атайын небересине арналган токулган килемин алып келет. Баланы бешикке бөлөп, каадасын аткараардан мурун килемди жерге төшөп, үстүнө бешикти коюп андан соң наристени бөлөп ырымдарын аткарышкан. Ал эми сүннөт тойдо таянеси уул небересине атап атайын килем токуп, төшөнчү-жаздыктарды даярдап келген. Сүннөткө отургузулуп бүткөндөн соң, баланын жата турган жерин даярдашкан. Оболу, эң астына килемди төшөп, андан соң төшөнчүлөрдү жайгаштырышып, балага бата кылынат. Сүннөт болгон балага эр жетилген азаматтардан болуп, элдин керегине жараган мыкты жигит болушун тилеп бата беришкен. Таенеси алып келген килем жана төшөнчүлөрдө бала ордуна туруп, өз алдынча кыймыл-аракет жасап калганга чейин жаткан.

Эң кымбат балуу деп табылган килем уул неберенин сүннөт тоюна алынып келиниши, ал баланын келечеги молчулук жана байгерчилик менен коштолунушун тилек кылынган жана тайлары тарабынан колдоонун бир белгиси катары каралган. Таятасы жана тайекелери тарабынан (жылкы) тай энчилеп мингизип, энчи берүү жөрөлгөсүн аткарышкан, эр жигитке ар тараптан колдоо көрсөтүлүп, айрыкча тайларынын колдоосу чоң мааниге ээ болгон. Таята-таенеси тарабынан белекке тартууланган жылкыны болушунча кооз килем менен жабышкан.

Дагы бир кыргыздардын салттуу жашоосундагы килемге байланышкан маанилүү адат бул жаш үй-бүлөлөр үй куруп, көчүп киргенде кыздын кээде эркек баланын да ата энеси атайын килем соктуруп беришкен. Килем бул үйдөгү негизги баалуу буюмдардын катарын толуктаган буюм болгон.

Андан тышкары кыргыздар сөөк коюу ырым-жырымдарын аткарууда салттуу килемди кеңири пайдаланышкан. Маркумду акыркы сапарга узатарда астына килем төшөп жаткырышкан. Андан соң мүрзөгө чейин араби килемге же кийизге ороп жайына чейин узатылган. Маркумга канчалык кымбат килем салынса анын абырою ошончо бийик экендигин түшүндүргөн. Андан тышкары маркумдун пеш жаназасын окуганда да токулган кымбат баалуу килемдерди коюшкан, ал килемди маркумдун туугандары мечитке алып барып салышкан. Ал эми кээ бирде жаназа окуган молдолордун акысына килем тартуулашкан. Бул да болсо маркумга болгон акыркы жогорку даражадагы сый-урмат катары каралган. Андан тышкары маркумдун жылдыгы келип калып, ага бала –чакасы тарабынан мааракесин өткөрүү учурунда да ар кандай улуттук оюндары менен коштолуп келген. Мисалы тай чабыш, кунан чабыш, ат чабыш оюндары элдин арасында кеңири болгон [4.138]. Алгачкы тогуз атка ар кандай байге, белек-бечкектер берилген, ошол баалуу белектердин бири бул токулган килемдер болгон.

XIX кылымдын экинчи жарымында кыргыздар Россия империясынын курамына киргенден баштап, Фергана өрөөнүнүн экономикасында ири өзгөрүүлөр болгон. Башка кол өнөрчүлүк буюмдары сыяктуу эле килемдер да товарга айлана баштаган. Ичкилик урууларынын килемдерине кардарлар көп чыга баштаган. Килемдер базарга чыгарылгандан ташкары, элдер килем токулган жерине барып, буюртма бере башташат. Буюртма берип жатканда албетте, килемдин көлөмүн, килемдин көчөттөрүн өздөрүнүн

табитине жараша беришкен. Килем рыногу эми чоң көлөмдөгү ачык-айрым түстөгү килемдерге басым жасай баштаган [5.87].

XIX кылымдын аягынан тарта Фергана өрөөнүндөгү ичкилик урууларынын килемдери Орто Азиянын Кокон, Ходжент, Самарканд, Ташкент, Бухара шаарларында товар катарында жайыла баштаган. Бирок биринчи дүйнөлүк согушка чейин Фергана өрөөнүндө килем токуу солгундай түшкөн, анткени аялдардын көпчүлүгү чарба иштери менен алектенип, кол өнөрчүлүк менен алектене алышпай калган. Бул мезгилдеги килемдердин сапаты да бир топ начарлай түшкөн. Ал эми согуш башталган соң килемдер такыр эле жасалбай калган. Килемдин түктөрүн боёгонго боёктордун таңкыстыгы килем токууну таптакыр токтотууга алып келген. Андан кийин кыргыздар жарандык согуш мезилинде да килем токуу токтоп калган. Фергана чөлкөмүндө 1914-жылдан тарта 1924-жылга чейин килем токуу жүрүмү кризиске учурап, а түгүл жаш чеберлердин жоктугунан жалаң эле улгайган чеберлерден үйрөнүүгө аргасыз болушкан. Фергана өрөөнүндөгү пахта өстүрүү чарбасы алгылыктуу болуп, кыргыз аялдары килем токуу менен каражат тапканга караганда жакшы киреше бергендигинен улам килем токуу анда ары да солгундай баштайт [5.87].

Жерге бир же бир нече кабат төшөлгөн килемдер отургуч жана уктоочу бөлмөнүн милдетин аткарган. Бут астына төшөлгөн кичинекей килемчелер "намаз" учурунда алмаштырылгыс эң маанилүү буюм болуп саналат. Түрдүү өлчөмдөгү килем буюмдары учурдагы сандыктарды жана шкафтарды, ал эми килем чавадандар биздин чемодандарыбызды алмаштырган. Килемдин буюмдары шкафтарды жана сандыктарды алмаштыруучу дубал баштыктарды, жумшак нерселерди сактоо жана ташуу үчүн баштыктарды, жүк ташуучу жаныбарлар үчүн жүктөрдү ташуу үчүн кош баштыктарды жасоого да ыңгайлуу болгон.

Жыйынтыктап айтканда кыргыздардын салттуу килем жана килем буюмдарын пайдалануу чөйрөсү кеңири болгон. Дээрлик Чон-Алай, Лейлек, Баткен өрөөндөрүндө килем ичкилик урууларында токулган түктүү килемдер той-мааракелерде эң маанилүү жана зарыл буюм катары колдонулган. Айрыкча үйлөнүү үлпөтү, кыз узатуу салтында, бешик тойдо, сүннөт тойлордо килем жана килем буюмдарынын мааниси жогору болгон. Андан тышкары ар кандай мааракелерде жана маркумду узатуу зыйнаты, маркумду эскерип берилүүчү аштарда килемдер баалуу буюм катары колдонулган. А түгүл үйдүн ээсинин социалдык абалын дал ушул килем жана килем буюмдарынын үйдүн ичиндеги жүктүн арасында жыйылып турган санынан улам андап билишкен. Ал эми XIX кылымдын экинчи жарымынан тарта кыргыздар Россия империясынын курамына киргенден тарта килем даярдоо багыттары өзгөрө баштаган, килемди товар катары өндүрүлүп Кокон, Ходжент, Самарканд, Ташкент, Бухара аймактарына сатыла баштаган. Кыргыз килемдеринин пайдалануу чөйрөсү кеңейип, саны жана сапаты өзгөргөн.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Антипина, К.И. Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов (По материалам, собранным в южной части Ошской области Киргизский ССР) [Текст] / К.И. Антипина. – Фрунзе: Изд-во Академии наук Кирг. ССР, 1962. – 288 с.

2. Гродеков, Н. И. Киргизы и каракиргизы Сырдарьинской области [Текст] / Н.И. Гродеков. – Ташкент: Типолитограф. С.И. Лахтина, 1889. –Т. 1: Юридический быт. – [2], VI, [4], 298, [2], 205 с., [14] л. ил., карт., портр.: табл.

3. Кисляков, Н.А. Наследование и раздел имущества у народов Средней Азии и Казахстана [Текст] / Н.А. Кисляков; отв. ред. Т. А. Жданко, Л. П. Потапов. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1977. –130 с.

4. Симаков, Г.Н. Общественные функции киргизских народных развлечений в конце XIX-начале XX в. [Текст] / Г.Н. Симаков. – Л.: Наука, 1984. – 229 с.

5. Мошкова, В.Г. Ковры народов Средней Азии конца XIX - начала XX веков [Текст]: материалы экспедиций 1929-1945 гг. / В.Г. Мошкова; Обработка доп. и подгот. к печати А.С. Морозовой; Ин-т искусствознания им. Хамзы Хаким-заде Ниязи М-ва культуры УзССР. – Ташкент: Фан, 1970. – 254 с.

Маалымат берүүчүлөр:

1. Автордун талаа материалдары [Текст]. – 2012. – Т. №2. Баткен областы.– Лейлек району

2. Автордун талаа материалдары [Текст]. – 2013. – Т. №1. Ош областы –Ноокат району